

Magyar építészek Kelet-Afrikában

T. Horváth Attila írása

Afrika sokszínűsége az építészet tekintetében is fennáll. A hagyományos építészet a földrajzi-éghajlati és kulturális különbségek függvényében rendkívül változatos formákat eredményezett az elmúlt évszázadokban. A helyben elérhető anyagok – kő, fa, agyag, pálmalevél vagy akár fű – felhasználásával impozáns építészeti kultúra fejlődött ki.

Mindezekre ráépült a koloniális, majd posztkoloniális építészet, amely a nyugati világban megszokott építészeti sztenderdeket és technológiákat adaptálta a helyi viszonyokra – változó eredménnyel és színvonalon. Napjainkban két tendencia figyelhető meg: egyfelől a „második versenyfutás Afrikáért” jegyében a dinamikusan bővülő beruházások új és modern épületek, városközpontok, települések sokaságának megszületését eredményezik a kontinensen. Másfelől színre léptek olyan kiváló afrikai modern sztárépítészek – például Diébédo Francis Kéré vagy David Adjaye – akik kulturális gyökereik értékeire is alapoznak nemzetközileg is elismert építőművészetük művelésekor.

A kontinens kelet-afrikai régiója és a magyar építészet több felületen kapcsolódik: vannak Magyarországon született és alkotó, de Afrikában is tevékeny szakemberek, vannak magyar származású, de külföldi projekteken dolgozó, valamint a Magyarországon tanult kelet-afrikai szakemberek. A második világháború előtt elmenekült zsidó származású magyar menekültek a Kenyában élő európai diaszpóra jelentős szegmensét alkották – köztük kiváló építészek is voltak – akik sorsa és munkássága ez idáig jószerével ismeretlen a magyarországi közvélemény számára.

A kontinens és a magyar építészek – állami szinten koordinált – kapcsolata az afrikai országok függetlenedésének időszakát, az 1960-as évek elejét követően kezdődött el. A frissen meg-

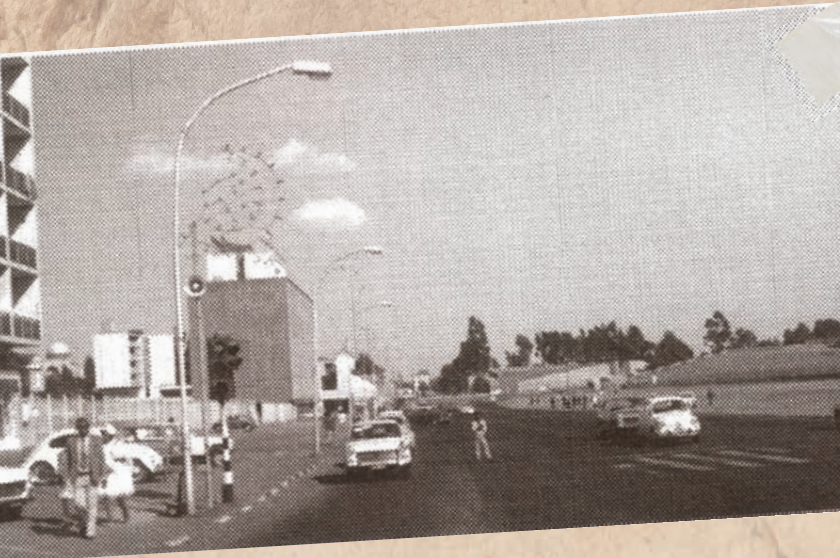
A Polónyi Károly
tervei által
kibővített
Meskel tér
napjainkban

választott afrikai kormányok optimista jövőképet vizionáltak, és a modernizáció jegyében nagy volumenű beruházásokat fogalmaztak meg. Ezeknek az országoknak égető szüksége volt jól képzett külföldi szakemberekre, tervezőkre, építőipari szakemberekre és oktatókra – sok esetben nem az egykori gyarmattartók köréből.

Magyarország elsősorban a szocialista útra lépett és az el nem kötelezett országokkal törekedett a jó kapcsolatokra. Az 1962-ben alapított magyar állami vállalat, a TESCO (magyarul: Nemzetközi Műszaki Tudományos Együtműködési Iroda) feladata főként a fejlődő országokba irányuló műszaki-tudományos fejlesztések, kereskedelmi kapcsolatok menedzselése volt. A vállalat 57 fejlődő országgal készített elő Műszaki-Tudományos Együtműködési megállapodásokat (MTE) és felügyelte ezek végrehajtását. 1990-ig állandó MTE képvisellete volt – az afrikai országok közül – Algériában, Angolában, Etiópiában, Ghánában, Mozambikban, Nigériában, Tanzániában.¹

E megállapodások eredményeképpen ezekben az országokban számos építészeti feladat várt a magyar mérnökökre: közülük kiemelkedik **Polónyi Károly** (1928–2002) tervezői és városépítészeti munkássága.

Polónyi Károly a Budapesti Műszaki Egyetem építészmérnöki karán végzett 1950-ben, majd a Középülettervezési Tanszéken lett tanársegéd. A Városépítési Tervező Irodánál (VÁTERV), majd az Ipari Épülettervező Vállalatnál (IPARTERV) szerzett tapasztalatok után a Balatoni Intéző Bizottság főmérnökeként tevékenykedett: az ekkor kidolgozott rendezési terv több szakmai elismerést, köztük az Ybl-díjat eredményezte számára 1961-ben.

A magyar építész részt vett a CIAM (Congres Internationaux d'Architecture Moderne) utolsó kongresszusán, majd tagja lett a modernista alkotókat tömörítő, rangos Team 10 építészeti csoportnak, ami értékes nemzetközi kapcsolatrendszer is kínált számára. Az évtizedek során felhalmozott kapcsolati tőkéjét tudományszervezőként is kamatoztatta később, a budapesti Műegyetem angol nyelvű képzéseinek megteremtőjeként.²

Polónyi Károlyt új kihívásokat kereső szelleme – és a hazai építészeti alkotást gyakran gátoló politikai klíma – irányította a fekete kontinensre. A városépítészet már nemzetközileg ismert szakértőjeként 1963-tól kezdve mintegy húsz évig dolgozott nagyszabású terveken, megvalósult épületek, városok tervezőjeként Ghánában, Nigériában, Algériában és Etiópiában. Afrikai pályafutása Ghánában kezdődött, ahol Kumasi város műszaki egyeteme építészkarának bővítője és egész Nyugat-Afrika első posztgraduális tervező kurzusának egyik megszervezője volt. Emellett részt vett – többedmagával, magyar szakemberekkel és helyi tanítványaival – olcsó és hatékony modellgazdaságok, lakótelepek, valamint a Volta-folyón épülő vízerőművel kapcsolatos regionális rendezési munkálatokban. Diákjaival a Nemzetközi Építész Szövetség Perret-díját kapta a „Tongo Development Project” című munkájukért.³

A Meskel tér

1969-től a Budapest Fővárosi Tanács vezetőépítész-helyettese, de ezzel párhuzamosan afrikai megbízásai is voltak: a Középülettervező Vállalat (KÖZTI) tervezőcsoportjának vezetőjeként elkészítette a nigériai Calabar, majd három algériai város rendezési tervét.⁴

Polónyi Károly 1977-ben kezdte meg három-évig tartó etiópiai munkáját, a Ministry of Housing and Urban Development tanácsadójaként. 1974-ben, Hailé Szelasszié trónfosztása után kötött kétoldalú szerződést a két állam, amikor Etiópiában a marxista katonai junta (derg) jutott hatalomra, ami a véres hatalmi harcok mellett számos fejlesztési elképzelést is megfogalmazott. A magyar építész első megbízása az Addisz-Abebai Agglomeráció fejlesztési stratégiája volt. A mára négy és fél milliónál több lakos számláló metropolisz (az 1938-as népszámláláskor még csak 143 ezren lakták) történetében számos rendezési tervvel találkozunk, mivel az olasz megszállás (1936–1941) alatt és azt követően felgyorsult az urbanizáció és a népességprognózisok már ekkoriban nagy lakosságnövekedéssel számoltak. 1955 körül mintegy félmillió volt a lakosság, az 1959-ben átadott repülőtér, valamint az 1993-ban megalakult Afrika Egységszervezet (OAU) – ezzel együtt más szervezetek – tevékenysége tovább növelte a város lakóinak számát.⁵

Polónyi Károly és kollégái a túlszűfoltás megoldását decentralizált, a fővárostól legalább 200 kilométerre lévő hat-hét település régióközponttá való fejlesztésével képzelték el. A decentralizált településhálózati koncepciónak elengedhetetlen feltétele volt a megfelelő úthálózat kiépítése, jobban mondva a meglévő ösvények, csapások fejlesztése. A kisebb települések helykijelölésénél nem vették figyelembe azt a hagyományos elvet, hogy ne

foglalják el a potenciálisan értékes termőterületeket: a 800-1200 m² nagyságúra tervezett telkeken a telepés családok kertgazdálkodást kívántak folytatni. A települések központjait már az alapításkor egy állandó központi épületként képzelték el, ami jobbára helyi anyagokból készült. Az épület két-két kamrából és fedett teraszból állt: társadalompolitikai intézmények, posta, elsősegély-állomás, gyűlésterem és iskola is helyet kaphatott benne. Az elképzelés szerint 50-60 család 10-10 hektár földdel alkot egy parasztközösséget, ezekből 6-8 egy termelőszövetkezetet, amelyek a koncepció szerinti székhelyei a körülbelül 2000 lakosú faluközpontok. E regionális rendezési tervek nagy része sajnos terv is maradt.⁶

Az Addisz-Abeba városközpontját megcélzó településtervezési akciótervnek a kidolgozása is nagyszabású feladatot jelentett.

A magyar építész és kollégái tanulmányozták a már beépített területek további fejlesztését és a beépítetlen, vagy az elavult épületek bontásával jelentkező lehetőségeket. Javasolták a fővárosba délkeleti irányú fő közlekedési útvonala és az Addisz-Abebat Dzsibutival összekötő vasútvonal mentén fekvő települések fejlesztését. Emellett a Churchill Road valamint a II. Menelik sugárút környékének rendezésére és jobb kihasználására készítettek terveket. Egy sürgető probléma viszont kivitelezői feladatokat is támasztott, ez pedig a Forradalom Terének (régijű nevéen Meskel tér) kibővítése volt. A tér a Stadion, a Császári Palota, a Ghion Szálló, és a városépítés egykori kiinduló pontjának tartott Filwoha gyógyforrás mellett található és régóta egyházi ünnepek helye volt.⁷

A megbízó kommunista junta tervei szerint a téren évente több alkalommal közel félmillió ember – Polónyi Károly ironikus szavaival élve – *„gyakorolhassa azt a jogát és kötelességét, hogy fegyelmezett meneteléssel kifejezze a kormánnyal való szolidaritását.”*

A tér építését egy finn építész tervei alapján már megkezdték, a magyar kollégája 1978 márciusában – az agglomeráció fejlesztési stratégiájának kidolgozásával párhuzamosan – kapott megbízást a Forradalom Tere építésének második ütemére. Az építészek célja volt, hogy a teret úgy kapcsolják be a városszerkezetbe, hogy többcélúan és folyamatosan használható legyen. Reményeik szerint a politikai tömeggyűlések mellett a jövőben egyházi szertartások, kulturális seregszemlék, sportversenyek, vásárok, kiállítások rendezésével az ovális teret a főváros életének központjává fejleszthetik. 1978. szeptember 12-re, a forradalom

évfordulójára már elkészültek a földtribünök terméskő támfalai, valamint a kiszolgáló épület elé épített 300 fős dísztribün. A szakmai tapasztalatait 1992-ben angolul összegző (An Architect-Planner on the Peripheries), majd 2000-ben magyarul is megjelent emlékiratában (Építész-településtervező a perifériákon) a szakember így idézi fel a tervezés körülményeinek sajátosságait:

„A diadalívet hat elefántagyar formájú vasbeton oszloppal szerettem volna kialakítani. Belső felületére a 3000 éves etióp történelem jeleneteit ábrázoló mozaikképek kerültek volna. Az „emlékezés színháza” alá helyezett 0 kilométert jelző kő pedig a kontinuitást, a történelem folyamatosságát jelentené. A tér építéséért felelős miniszterekkel vagy miniszterhelyettesekkel és Addisz-Abeba polgármesterével minden szombat délután egy órákor bejártuk a helyszínt. Ekkor születtek a gyors építkezés bonyolításához szükséges döntések. Amikor azt mondtam, hogy most véleményem szerint két okból sem kezdhetünk a diadalív építéséhez – az egyik az, hogy még tart (az ogadeni) háború, a másik pedig az, hogy kétféle DM-el megnövelné a Forradalom terének építési költségeit –, a polgármester félbeszakított: „Az nagyon jó hír. Az urak két nappal korábban fejezik be a háborút, és máris megvan a kétféle DM.”⁸

A Meskel tér

Polónyi Károly építészeti víziója, hogy a kibővített tér rezsimek, pártok és ideológiák változása után is funkcionáljon és nagy tömegeket vonzó ünnepségek színhelye lehessen, valóra vált. A tér 1992-ben, a kommunista rezsim bukása után visszakapta régi nevét és újra közösségi események helye: köztük a rendkívül látványos, évente megtartott keresztény ünnepségek, a Meskel-fesztiválnak.

Polónyi Károly életműve egyedülálló a hazánkban élő és nemzetközi karriert befutott pályatársai közül. Talán az egyetlen volt, aki magyarországi tervező tevékenysége mellett a nemzetközi trendeket is kiválóan ismerte: ugyanakkor az európai (magyarországi) és afrikai tapasztalatai folyamatosan rezonáltak egymással településtervezői és építészeti alkotómunkájában.

A fejlesztési projektek egy másik kiváló építészének nevét is illik itt megemlíteni. A magyar származású **Parajdi Mester László** – vagy ahogyan 1956-ban nyolc évesen „választott” hazájában, Franciaországban ismerik, Laszlo Mester de Parajd – francia állami fejlesztési projektek szakértőjeként számos kórház, iskola stb. tervezője. Az évtizedeket Afrikában töltött szakember legismertebb műve az ONERSOL (Office nigérien de l'énergie solaire, Nigeri Napenergia Hivatal) számára épült, több szakmai díjat elnyert épület, amelyen a magyar építész 1979-ben tervezett.⁹ Két évig tartó kelet-afrikai megbízatása részben válságkezelői tevékenységhez kapcsolódott: az 1994-ben történt ruandai krízis után a Burundiba érkezett tömegek számára az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) koordinálásával tervezett öt menekülttábort, amelyek építését is irányította: 25 ezer ember számára alakítottak ki szálláshelyet tíz nap alatt.¹⁰

A magyar mérnöki tudás azonban más csatornákon is segítette a fejlődő világot, így az afrikai országokat is. A rendszerváltás előtti években kétoldalú oktatási szerződések adtak lehetőséget afrikai fiataloknak diplomaszerezésre, főként az alkalmazott tudományok területén. Közéjük tartozik **Solomon Obedie Kimaro**, Magyarország jelenlegi tanzániai tiszteletbeli konzulja, aki 1977-ben kezdte meg építőmérnöki tanulmányait a Budapesti Műszaki Egyetemen magyar állami ösztöndíjjal. A diplomaszerezés és némi vállalati gyakorlat megszerzése után tért vissza hazájába, majd egy kollégájával önálló céget alapított (Mac Contractors), amely ma már az egyik legnagyobb tervező és kivitelező vállalkozás Tanzániában. A több száz főt alkalmazó vállalat középületeket, utakat, iskolákat tervez és épít, gyakran külföldi cégekkel együttműködésben. Számos szakmai elismerés mellett 2005-ben elnyerték a Tanzániai Kivitelezők Egyesülete által a legnagyobb hazai alapítású cégnek szánt díjat.¹¹

A kelet-afrikai magyar építészek külön csoportját alkotják azok a tervezők, akik a második világháborút megelőző zsidóüldözések miatt találtak új hazára Kenyában. Életművük jószerével ismeretlen a magyarországi építészszakma és a nagyközönség számára.

Vámos György 1910-ben született Budapesten, középiskoláit a Kemény Zsigmond Főreáltanodában végezte, majd Bécsben tanult építészetet. A náci eszmék előretörése miatt a brit kormány szolgálatába állt, és Irakban kapott munkát. Később a brit hadsereghez csatlakozott, mivel azonban magyar állampolgár volt, az „idegen” kategóriába került és sokakkal együtt Ugandába internálták. Egy 1943 júliusában Magyarországon megjelent újsághír adott hírt az Irakban tartózkodó magyarok internálásáról: a több tucatnyi személy között volt egyébként az alább bemutatandó Rózsa Imre és felesége is.¹²

Amikor kiengedték az internálótáborból, újra a brit hadsereg kötelékében harcolt, de ugandai tartózkodása mély nyomot hagyott benne. Lenyűgözte az afrikai természeti környezet szépsége és a kultúrák együttélése, így 1946-ban történt leszerelése után nem tért vissza Európába, hanem Nairobiban telepedett le, ahol Heini Lustmannal építészirodát nyitott.

Vámos György számos jelentős épület tervezője volt Kenyában és a szomszédos országokban. Egy 1969-es interjúban így vallott addigi munkásságáról: *„Ma Kenyában még nem lehetséges és nem is szükséges a munkakörök olyan mértékű szakosítása, mint Európában, így itt az építész, az architect – mindenekelőtt társadalmi jelentőségét tekintve – többet jelent a szó európai értelménél. Nairobi működésem több mint két évtizede alatt cégem létesítmények százait tervezte és építette fel a kelet-afrikai országokban, Kenyában, Ugandában és Tanzániában. Épületeink között lakóházak és templomok, iskolák, ipari üzemek és kórházak egyaránt találhatóak.”*¹³

A nemzetközi modernizmus jegyében fogant alkotásai közé tartozik – többek között – a Kenya Commercial Bank épülete, valamint az ország legpatinásabb multietnikus egyesületének, az 1946-ban alapított United Kenya Clubnak a székhelye, amelyben különféle tisztségeket is vállalt. Két jelentős szakrális megbízás is a magyar származású építész nevéhez fűződik: az egyik az 1963-ban felépült Siri Guru Singh Sabha nevű szikh templom (gurdwara), melynek mintegy 25 méter magas kupolája a madártávlatból látható Nairobi egyik ékessége. A kupolát a visszhang csökkentésének figyelembevételével tervezte. A szikh közösséggel való számos egyeztetés előzte meg a végleges tervek kimunkálását. *„Amikor egy építész szembesül egy vallási célú épület megtervezésének problémájával napjainkban, nehezen áthidalható konfliktusok merülhetnek fel – ez egy ősi vita a hagyományos és a modern építészeti elképzelések között”* – idézte fel később egy interjúban a kihívásokat.¹⁴

A Kenya Commercial Bank
épülete

A Siri Guru Singh
Sabha szikh templom

1968-ban pedig a tanzániai Bukoba városába tervezett székesegyházát szentelték fel.

1978. augusztus 22-én halt meg Jomo Kenyatta, az afrikai függetlenségi mozgalmak legendás alakja, a független Kenya első elnöke. Vámos Györgynek jutott az a különleges feladat, hogy megtervezze a világszerte ismert és elismert néhai elnök mauzóleumát, aminek helyét a Parlament mellett jelölték ki. A temetési szertartás augusztus 31-én volt, így száz munkás mindössze néhány nap alatt építette fel a 34 négyzetméteres épületet.¹⁵

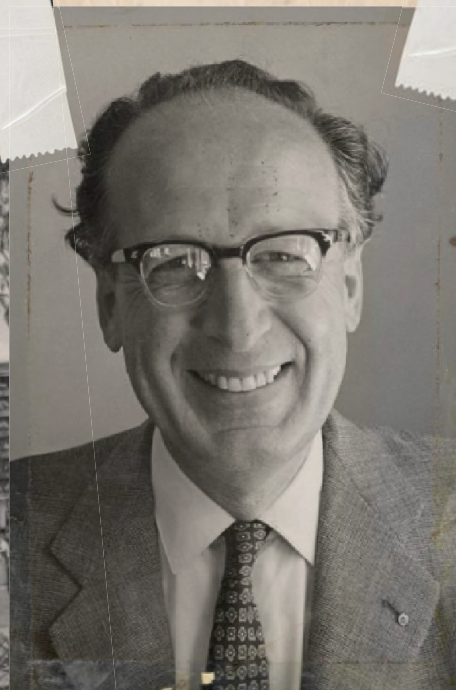
Vámos György a nairobi értelmiségiek közismert alakja volt, több nyelven beszélt, aktív közéleti tevékenységet folytatott. Egész életében szeretett utazni, amelyet gyakran összekapcsolt másik szenvedélyével, a festéssel és a rajzolással is, bár ő magát elsősorban építésznek tartotta. Pályafutása végén Architectural Association of Kenya (Kenyai Építészeti Szövetség) díját kapta az ország építészetéhez nyújtott kiemelkedő hozzájárulásáért.

Vámos György idős korában családjával Vancouverbe költözött és 1999-ben hunyt el.

A Maendeleo-ház

Hasonlóan kalandos sors jutott a szintén Nairobiban tervező **Rózsa Imrének** is, aki Nagyváradon született 1911-ben, építésznek tanult, de a zsidótörvények miatt Bagdadban vállalt munkát. Ide követte menyasszonya, későbbi felesége is, akivel 1939-ben házasodtak össze. A pár 1942-ben hagyta ott Irakot és Palesztinán keresztül a kenyai Mombasába, majd egy ideig az ugandai Entebbébe kerültek. Rózsa Imre csatlakozott a brit hadsereghez, majd Nairobiban telepedett le és építész céget alapított. Három gyermekük Kenyában született. A család aktív tagja volt a Zsidó Hitközségnek: Rózsa Imre tervezte meg a nairobi zsidó közösség új zsinagógáját – amely ma is látható – és végül a gyülekezet élére került.

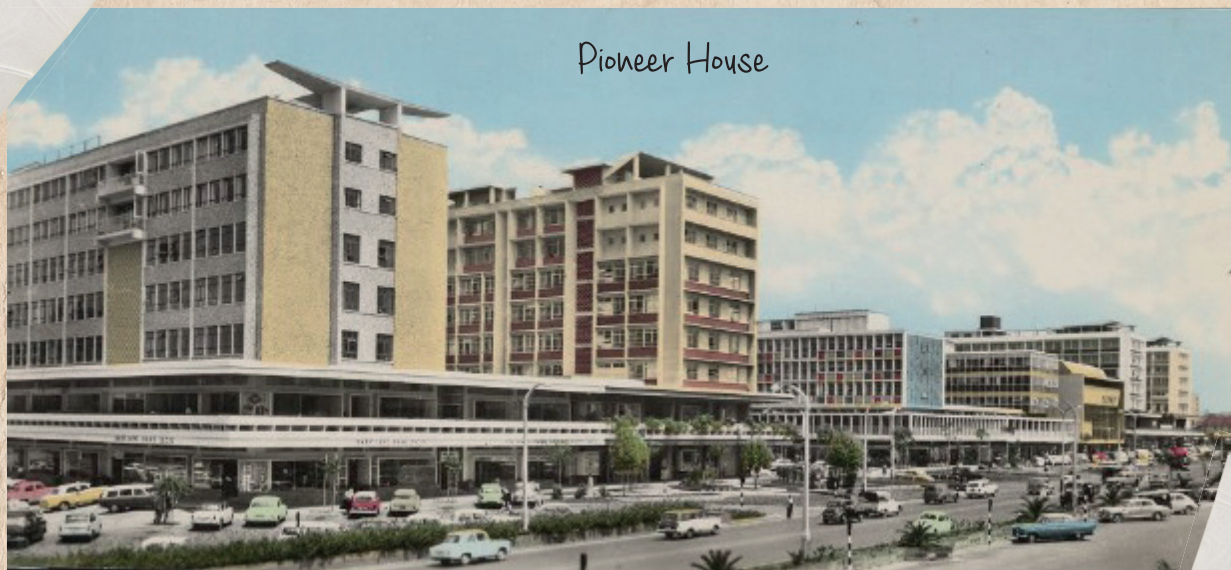

Rózsa Imre és a zsinagóga

A nairobi közösség első zsinagógáját 1913-ban építették. A második világháborút követően a zsidó közösség növekvő létszámának köszönhetően új és nagyobb épületre volt szükség. A régi zsinagógát lebontották és a helyére épült 1955-ben a magyar származású építész tervezte épület.¹⁶

Rózsa Imre számos középületet tervezett, például irodaházakat vagy áruházakat. Magyar vonatkozású tervezői munkája a dar es-salaami egykori magyar nagykövetség épülete.

Az építész családjával – két gyermekét követve – 1978-ban hagyta el Kenyát, és Kaliforniában halt meg 1991-ben. A család dokumentum-hagyatéka a Unites States Holocaust Memorial Museumban található, és az internetes felületen kutatható. (<https://collections.ushmm.org/search/>)

Rózsa Imre pártfogoltja volt **Gaál Tibor** (1938–2019), aki 1956 után került Bécsbe, ahol középiskoláit végezte, majd 1965-ben fejezte be építész tanulmányait és elindult szerencsét próbálni a nagyvilágba. Rövid dél-afrikai kitérő után került Mombasába, ahol csatlakozott a Bamburi cementipari vállalat tervezői csoportjához, itt gazdaságos működésű betonépületek tervezésében vett részt. (Kelet-Afrika egyik legnagyobb építőipari vállalkozását egyébként a kalandos életű, horvát-zsidó cementipari dinasztiából származó Felix Mandl alapította 1951-ben.)

Gaál Tibor később Rózsa Imre tervezőirodájában ismerkedett meg a lengyel Sbish Trzebinkivel, akivel mintegy negyven évig tartó gyümölcsöző munkakapcsolat vette kezdetét. Építészeti tevékenységük nagymértékben hozzájárult a Kenya és Tanzánia bevételének nagy részét kitevő turizmus fellendüléséhez.

Flamingo Beach
Resort Spa,
Mombasa

A két szakember egyik első jelentős munkája a mai nevén Serena Mountain Lodge szálloda volt a Mount Kenya Nemzeti Park területén, amelyet Rózsa Imrével együtt terveztek. A lábakon álló épületből a vendégek biztonságosan tekinthetik meg a víznyerő helyhez járuló nagyvadakat. Ugyanakkor elsőként alkalmaztak egy földalatti alagutat is, hogy a turisták a szállásukról férhessenek hozzá a víznyelőhöz, ahol közelről és teljes biztonságban fényképezhetik az állatokat.

Serena Mountain Lodge

Számos szállodát terveztek és építettek ügyfeleiknek az Indiai-óceán partjára. A szálloda recepciójánál kezdődő kanyargós úszómedencék, amelyek a kerteken keresztül a fehér homokos strandok felé irányítják a vendégeket, szinte védjegyükké vált.¹⁷

Jellegzetes munkájuk a mombasai Tamarind étterem és falu komplexum (Tamarind Village), valamint a Flamingo Beach Hotel. Utóbbi esetében egy hektár korallzátonyra látványos vízi amfiteátrumot építettek.

Tamarind Village Hotel

Megbízásaik közül kiemelkedik Kenyában a Severin Sea Lodge, a Traveller's Beach, Two Fishes, Jadini, Saki Beach Hotel, Kaskazi és a Swahili Beach Resort, valamint a Zanzibáron található Blue Bay Resort szállodák.

A két építész bátran alkalmazta a helyi anyagokat, például a szuahéli eredetű makuti tetőfedést: a jellegzetesen összeillesztett pálmalevél-fedés ősi hagyomány a partvidéki építészetben, amit kreatívan ötvöztek a modern építészeti megoldásokkal.

Severin Sea Lodge

A Tanzániában felépült Kunduchi Beach Hotel viszont az afrikai és az arab világ építészeti kultúráját ötvöző szuahéli stílust követi és a világ háromszáz legjobb szállodája közé választották.¹⁸

Gaál Tibor hosszú ideig látta el Ausztria tiszteletbeli konzuli tisztségét Kenyában.

Kunduchi Beach Hotel

